

Ксенија Ј. КОНЧАРЕВИЋ\*  
Универзитет у Београду  
Филолошки факултет

Оригинални научни рад  
Примљен: 20. 9. 2022.  
Прихваћен: 22. 2. 2023.

## РУСИЗМИ У ДЕЛИМА СРПСКИХ ПУТОПИСАЦА ИЗ XIX ВЕКА\*\*

У раду се разматрају најкарактеристичнији наративи о Русији и руској култури из пера наших путописаца из XIX века, конкретно, њихов лексички и лингвокултуролошки план. У овом циљу анализирали смо дела путописне литературе поникла из пера истакнутих културних и јавних делатника Србије и српских земаља. Констатује се да у семантизацији русизама – на местима где је извршена – има више врста пропуста, од којих су најчешће редукција информације, идентификациона инкултурација (поистовећење са реалијом из српске културе и свакодневног живота која није адекват руској), проширење информације додавањем елемената значења које руска лексема не поседује, а има и примера потпуно погрешне семантизације или неидентификовања узуалних дистинктивних обележја русизама употребљених у српском тексту у односу на општеприхваћени српски узус.

**Кључне речи:** Руска култура, српска путописна и мемоарска литература XIX века, лексички и лингвокултуролошки план наратива о Русији, русизми у текстовима из XIX века.

Свест о тесној историјској, културној и духовној повезаности српског и руског народа дубоко је уткана у све поре националног бића Срба и Руса. Историјски посматрано, однос Срба, посебно интелектуалаца, према моћној „словенској ослободитељки и ујединитељки” кретао се од русофилије и чак русоманије (израз Лазе Костића) до разочарења и дистанце, обично након изневерених нада српског живља у „ходатајство” православне империје или неких историјских догађаја који су болно одјекнули у српској јавности

---

\* kkoncar@mts.rs

\*\* Рад је настао у оквиру пројекта „Српска теологија у XX веку: фундаменталне претпоставке теолошких дисциплина у европском контексту – историјска и савремена перспектива”, који финансијски подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (евиденциони број пројекта ОИ 179078).

(гушење пољског устанка 1863. године, на пример). Како запажа један од најеминентнијих проучавалаца српско-руских додира и веза, Мирослав Јовановић, који је сабрао и адаптирао (скраћивањем на најбитније моменте) сведочанства мемоаристичке литературе од XVIII до XXI века у волуминозну хрестоматију састављену од 148 текстова из пера 106 српских аутора – литерата, дипломата, владара, црквених посленика, војних достојанственика, журналиста, културних и јавних радника, у XVIII веку највише се инсистирало на сличностима двају народа и њихових историјских путева. Међу Србима тога доба доминирају представе о „великом православном цару”, заштитнику Срба и свих Словена, што је у бити представљало трансформацију давнашње идеје о Москви као „трећем Риму”. По Јовановићевом запажању, Срби у XVIII веку заправо су имали „мултипликовани идентитет” (Јовановић 2011: 19), али је такав феномен могао имати значајну улогу у процесу изузетно брзе асимилације Срба који су се током тога века у два наврата, из Војводине и Далмације, организовано пресељавали у Русију. Наредни век, иако је отпочео и знатним делом протицао у знаку романтизма и борбе српског народа за еманципацију, за аутономију а потом и независну државу, доноси трансформацију глобалне слике о Русији, у којој има више места за уочавање разлика и за усложњавање перцепције Русије из два међусобно све удаљенија и све супротстављенија дискурса – из перспективе славофилске оданости, али и латентне русофобије са западњачким коренима. „Тај дубоки раскол у односу према Русији и перцепцији Русије остао је константа српског друштва до данас, само што се временом све више радикализовао”, закључује Јовановић (Јовановић 2010: 11–17).

У даљем излагању размотрићемо неке карактеристике језичког плана путописа из Русије насталих током XIX века<sup>1</sup> везане за лексичко-семантичке, стилистичке и лингвокултуролошке димензије функционисања русизама<sup>2</sup>. У овом циљу анализирали смо путописну и мемоаристичку литературу

<sup>1</sup> Испитивањем русизама у нашој књижевности највише се бавио Богдан Терзић, при чему је као корпус користио дела Јована Рајића, Захарије Орфелина и Герасима Зелића, дакле аутора из XVIII века (Терзић 1999: 229–272). Терзић је русизме анализирао и на материјалу савременог књижевног и информативно-публицистичког стила српског језика, превасходно са становишта нормативистике (Терзић 1999: 171–227). На лексикографском материјалу русизима се систематски бавио Јован Ајдуковић, анализирајући степен њихове адаптираности, заступљеност у речницима савременог српског (српскохрватског) језика, њихове стилистичке одлике, степен припадности општој и стручној лексици, активном и пасивном лексичком фонду, а саставио је и речник русизама у нашем језику са преко 1000 лема (Ајдуковић 1997 и низ потоњих часописних радова, као и контактолошке речнике русизама у другим словенским језицима). Наш рад базира се, попут Терзићевих, на књижевном и књижевнопублицистичком материјалу, а његова доминанта је, како ћемо видети, лингвокултуролошка анализа семантичке адаптације ове категорије лексике, чиме се Терзић и Ајдуковић нису бавили.

<sup>2</sup> Русизми су речи преузете из руског књижевног и народног језика или оне које су начињене по руским узорима. Такође, под русизмом подразумева се и реч која је у руском језику, а несловенског је порекла или која је по пореклу из неког другог словенског језика, па је у том случају руски језик посредник. По Б. Терзићу, под тим термином подразумевају се речи или чисто руске провенијенције (чисти русизми) или из руске редакције црквенословенског језика. Обе врсте русизама „функционишу као један комуникациони систем, и стога је умесно такву језичку грађу, пренесену у српски књижевни језик, назвати термином русизми” (Терзић 2003: 205). У славистици је општеприхваћено мишљење да је руски књижевни језик амалгам руског народног го-

пониклу из пера истакнутих културних и јавних делатника Србије и српских земаља (прота Матеја Ненадовић, Лаза Костић, кнез Милош Обреновић, Михаило Полит-Десанчић, Јован Суботић, Милан Ђ. Милићевић, Владан Ђорђевић, Данило Медић, Светозар Магдаленић, Живојин Жујовић, Јаков Игњатовић, Светозар Марковић, Светозар Милетић, Влада Станојевић Трнски, Сима Милутиновић Сарајлија, Алимпције Васиљевић, Милан Савић, Ђорђе Дера, Радован Казимировић)<sup>3</sup>.

У два претходним публикацијама (Кончаревић 2019; Кончаревић 2021), посвећеним садржајном (не језичком и стилском) плану српске путописне прозе и мемоаристике из XIX века при описивању Русије – преваходно Москве и Петрограда – и изношењу утисака о тој нама тако значајној земљи, њеним истакнутим личностима, али и обичним људима и њиховом начину живота, поред запажања везаних за дипломатске, војне, политичке, демографске димензије живота Империје од значаја за српска стремљења и очекивања, велика пажња посвећена је руској култури у њеним разноврсним манифестацијама. Констатовали смо да је слика о руској култури изразито афирмативна и да није подложна већим варијацијама у зависности од политичких и идеолошких гледишта мемоариста или од нивоа културне развијености средина из којих долазе (посебно у мирнијим и релативно повољним временима). Веома мало негативних запажања, углавном везаних за културу свакодневног живота, објашњавамо пре свега претпоставком да су српски културни делатници, обилазећи Русију углавном у саставу званичних делегација или по позиву највиших кругова Империје и Цркве, били лишени могућности да стекну увид у живот нижих друштвених слојева у престоним градовима Москви и Петрограду и у стање у провинцији. Такође, ниво културне развијености највеће словенске земље надалеко је превазилазио онај

---

вора и црквенословенског језика руске редакције. Дефиницију, засновану на теорији трансфера у контактологији, даје Ј. Ајдуковић, који под појмом русизам подразумева: „(1) српскохрватску реч руског порекла код које се сачувала јака формално-семантичка веза са моделом, затим (2) српскохрватску реч руског порекла код које је та веза ослабила или готово да не постоји и (3) српскохрватску реч неруског порекла преузету из руског језика у коме се одомаћила, односно руски језик се дефинише као језик посредник” (Ајдуковић 1997: 18–20). По њему, то је шира дефиниција, а ужа обухвата прву и трећу тачку дефиниције. П. Пипер сажима његову дефиницију и констатује да је русизам у ширем смислу „проста или изведена реч јаче или слабије кореспондентна својим обликом, садржајем или екстралингвистичким својством са неком другом речју која је, будући у руском језику изворна или позајмљеница, непосредно или посредно утицала на формирање речи другог језика која се квалификује као русизам” (Пипер 1999: 130). Као ужу дефиницију, он наводи да би се то могло сматрати „дефиницијом која углавном одржава садржај појма русизам као лексикографске чињенице (лексема са квалификатором *рус.*)”. Што се тиче друге тачке Ајдуковићеве дефиниције, П. Пипер предлаже да се у сагледавању русизама који су се толико добро уклопили у наш језички систем, те се више и не доживљавају као русизми, као што су: *особа, природа, искреност* (в. *искрен*), *невиност* (в. *невин*), *награда, услуга* итд. (Терзић 2003: 209) мора ослонити на психоллингвистички моменат, јер позајмљенице и поготово туђице су психоллингвистичка категорија (Пипер 1999: 131). У овом раду придржавамо се става да русизми у ужем значењу, тзв. чисти русизми, јесу речи преузете из руског народног језика, а русизми у ширем значењу потичу из рускословенског, то су „славенизми руског типа” (ове термине користи Б. Терзић, в. Терзић 1999: 269; Терзић 2003).

<sup>3</sup> У раду се позивања на текстове из којих је екскерпирана грађа врше у парентезама са скраћеницом добијеном од иницијала аутора и страницом на којој се текст налази у Јовановићеву антологији (в. *Извори*).

у српским земљама које су дуго биле под туђинском влашћу (прекодринске земље, већи део Србије). Најзад, општа благонаклоност према Русији и руском народу, праћена конфузијом сопственог идентитета, морала је утиснути снажан печат и на доживљај руске државе, војске, културе и духовности. А то је, са своје стране, условило веома благонаклон однос према русизмима, често, понекад и недовољно мотивисано посезање за њима или њихово коришћење чак и у случајевима када аутори путописне и мемоарске прозе нису довољно упућени у њихове лексичко-семантичке, стилистичке, лингво-културолошке потенцијале.

На тематском плану у нашем корпусу преовладавају наративи о архитектури и ентеријеру културно-историјских здања, култури свакодневног живота, библиотекама, музејима, школству, културним манифестацијама, код неких аутора и о руској војсци и државној организацији. Таква тематика условила је и одабир најфреквентнијих русизама: *собор, часовња, певчиј, свјатитељ* (у значењу *архијереј*), *губернија, завод* (*просветни, војни, за находе и сирочад*), *попечитељ, учредитељ, благодарије, литературни вечер, полковник, атаман, Моквићанин, Москаљ, Свјатаја Русј, матушка река, извошчик, самовар, шчи, бориш, бања, копејка, гривењик* – већ не први поглед запажамо да су неки од њих црквенословенске провенијенције, углавном они који се везују за сакралну сферу или се значењски везују за црквену и државну управу, апстрактне и вредносне категорије, док су већина изворно руске лексеме. Поједини русизми из анализираниог корпуса воде порекло из других језика (*бутела*, рус. *бутылка, бутылъ*, у руски језик ушла преко украјинског и пољског, пореклом од франц. *boutelle*, нем. *Buttel*; Невски *прошпект / проспект* – рус. књиж. *проспект*, супстандардно *прошпект*, од нем. *Prospekt*, lat. *prospectus*; *картуш*, рус. *картуз*, од франц. *cartouche*; *бунчук* – позајмљеница из језика кримских Татара; *аксельбанти* – русифицирани изговор позајмљенице из немачког језика и др.

Неки русизми у моменту настанка анализираних путописа и мемоара већ су били довољно одомаћени, тако да њихова семантизација није била потребна: *мундир, козак, атаман, мужик, рубља, књаз, самодржац, губернатор, попечитељ*. Овакве лексеме у целом нашем корпусу остављају се без коментара или додатних објашњења.

Српски аутори из XIX века у преношењу семантике, стилистичких обележја и лингвокултуролошких аспеката руских лексема примењују различите поступке. Најчешћи је приступ при коме се информација најпре прихвата адекватно коду изворне културе, да би уследила трансмутација у код властите културе, са пратећом акумулацијом, трансформацијом или преформулацијом информације у друге категорије. У традиционалној терминологији, овакав приступ подразумева транскрипцију праћену коментаром у коме се објашњава семантика русизма: „*јантарни кабинет*” (кабинет од ћилибара) (ЛК, 109); Онда дође *жаркоје* (печење) (ЈС, 125); У Кремљу показивали су као знаменитост «*цар колокол*» (цар-звон). Иста така је знаменитост у Кремљу „*цар пушка*” (цар-топ) (МПД, 117). У неким случајевима предочавају се обимнији културолошки коментари, на пример: *Литературни вечер* у

Петрограду то је што код нас *беседа*. Разлика је само та што код нас ниједна *беседа* не бива без игранке, а код Руса све *литературне вечери* бивају без игранке. (СМ, 194); Руске *нихилистке* то су женске што се отказаше мушког туторства, па се решише да сопственим рукама зарађују себи хлеб (СМ, 194); Најизврсније а поврх тога и доста јефтино пиће је *чај*. Овај се у Русији пије у свако доба, и са румом и без рума (ЂД, 282); Академија има три научна степена.... то су: *магистра, кандидата и дејствителног студента*. Само *магистри* имали су право да после две године полажу ако хоће испит на *степен доктора* (АВ, 251).

Овај приступ може имати и своју редуковану варијанту, добијену изостављањем првог елемента (транскрипције), као што показују следећи примери: јер лети тако зване „*беле ноћи*” сасвим су видне (МПД, 114); Под кулом „Иваном Великим”... гледасмо оно прсло звоно, које се зове, као што рекох мало пре, Цар Звонима, а мало даље Цара Топовима (топ грдосију) (ЈС, 144), а има и случајева да се најпре наведе српски еквивалент, а затим изворна руска лексема, као у примерима: колика разлика између *фијакеристе (извошчика)* ... и његова лепо негована коња (ЂД, 279); А на другом крају те пијаце стоји капела Иверске матере Божје. Та је *часовна* увек отворена (ЈС, 127).

Грађа ексцерпирана из нашег корпуса показује да семантизација русизама није увек успешна.

Највећи пропуст у пријему информације о руским реалијама чини се када се русизам употребљава без икакве семантизације, укључујући и контекстуалну или ону која би се реално могла ослањати на механизам наслућивања: Пет грдних *дворница* било је пуно различних ствари (ЈС, 128); Славни Черњајевљев „*повар*” кога му је заједно са „*кучером*” довео из Русије славни „*палковник*” Измајилов... (ВЂ, 152); Било је пуно дугачких чизама, бунди и *полушубака* (ВЂ, 152); Ко год је хтео.... начинити „*расписку*”, могао је узети шта је хтео (ВЂ, 152); Некакав дечко, Рус, *јункер* у униформи нашег коњичког наредника (СМагд., 160); Походисмо и *Штурманску* школу (ЈС, 150); Овај „*мерзавец*” био је у Русији само подофицир (СМагд., 158).

Постоје и случајеви у којима контекст омогућава неопходан ниво разумевања русизма употребљеног без преводног еквивалента или описног коментара, на пример: разгледасмо Тополивницу и Арсенал. Ово су *заводи* у којима се може видети силество машина и разних механизма (ЈС, 150); Водио је свог најстаријег сина Дејана, да га да у Петроград у *војнички завод* (војну школу) (МПД, 112); Отворен је за женске и нарочити *медицински завод* у Петрограду (медицинска школа; претходно је било речи о школовању женске омладине) (ЂД, 285); Дуго сам стајао, и дивио се великој *картини* Иванова: „Ево јагњета Божијег!” (ЈС, 145); *Картину* ту, тако недовршену, купио је, веле, цар Никола за 30 хиљада рубаља (ЈС, 146) (наслућивање обезбеђује како најужи контекст, тако и онај шири – у овом делу путописа реч је о разгледању Румјанцевљевог музеја у Москви).

Неки пут рецепција значења може се у већој или мањој мери ослонити на унутарјезичку или међујезичку аналогију: Генерал је имао обичај врло

често „закусити” по коју *котлетку* или тако штогод (ВЂ, 153); ...гди је Орел село или *местечко* (СМС, 234); у *благодрављу* *воспитавају* се и *преуспевају* (СМС, 234); угости нас чајем и *закусом* (АВ, 260); на њој (расправи из философије) професор је не само написао леп *одзив* (АВ, 249).

У већини случајева погрешна рецепција значења русизама, а тиме и њихова неправилна употреба у ауторском тексту, условљена је појавом међујезичке хомонимије и паронимије: Кнез Шереметијев у својој дивној палати дао нам је царску *ужину* (говори се о свечаној вечери) (МПД 114); Дњепар... жури, удара о *брегове* (Т 215), бије о *брегове* (у смислу обале, рус. *берег*) (Т 215); Петар Велики је *столицу* (седиште) владе пренео из Москве (ЂД, 279); На *Спасовска врата* (рус. *ворота – капија*) не сме нико проћи с покривеном главом у Кремљ (ЈС, 127); неки су се и вратили као *вољни* (срп. *слободни слушаоци*) (АВ, 251); Из те школе, одох у „Петропавловску *крепост*” (срп. *тврђаву*), на десној обали реке Неве (ЈС, 149); Висла пољска већ не *напомиње* (срп. не *подсећа* ни на) ни Дњепар (Т, 215).

Запажа се неколико типова погрешне или недовољно прецизне семантизације изазване недовољном информисаношћу српског аутора у вези са лингвокултуролошким аспектима руских лексема:

1. *редукција информације* (или услед објективног одсуства услова за њен пријем у коду друге културе, или услед необавештености аутора): Нарочито ће се допасти свакоме њихова чорба зготовљена од различитог зеља, а позната под именом „*шчи*” и „*борч*” (овако је код аутора: правилно је: *боршч*) (ЂД 282) – информација је редукована јер: 1) не прави се дистинкција између два различита типа чорбе; 2) оне се не приправљају само од поврћа, могу садржати и месо; или: Али *мороженоје* не сме фалити. Шта је то *мороженоје*? Нешто смрзнуто, или такво што, на сваки начин; .... то је *шампањско*; изгледа да се све саме грудвице пију, али дивота какве само може бити. Неухлађено шампањско и смрзнуто, то је као Бог и шеширција (ЈС, 125) – информација је редукована на охлађени шампањац, али сладолед се прави и воћни, млечни и сл.
2. *идентификациона акултурација*, „приклањање властитим моделима” у терминологији Ј. Ј. Прохорова, одн. изједначавање лексеме која подлеже семантизацији са реалијама и представама из властите националне културе: Много се троши *вутке* (ракије од ражи), која не годи баш нежнијим стомацима (ЂД, 282) – вотка није ракија, јер ракија се прави искључиво од воћа, другачијом техником дестилације; Ту је у највећем јеку вера у *ђаволе: домаће, шумске и водене; русалије* и т.д. (РК, 295) – у питању су митолошка бића из источнословенске паганске традиције која се овде идентификују са јудеохришћанском представом о *ђаволу*; Изврстан је руски *ајвар* (ЂД, 282) – мисли се на рибљу икру, кавијар, која се у изобиљу трошила у традиционалној руској кухињи. а не на врсту зимнице справљене од печене паприке и плавог патлицана која је карактеристична за српску гастрономију; „*блини*”, нека врста *ђеврека*, који су напуње-

ни ајваром (МС 260) – реч је о нарочитим бесквасним палачинкама, које су дебље и мање од српских али не личе на ђеврек, пуне се не само кавијаром (у тексту погрешно: *ајвар*), него и рибом, печуркама, павлаком и разним сланим надевима,

3. *проширивање информације*, односно приписивање лексеми која се семантизује својстава које носиоци кода дате културе не уочавају или проширивање обима њеног значења у преводу: ...са креветом, јастуком, душеком и *самоваром*. Последњи инструменат је већ познати сталан пратилац Руса (Т, 218) – представа о овом „инструменту” остаје крајње неодређена – као хипероним требало је да буде употребљена лексема посуда, а објашњење које се могло понудити јесте да је то метална посуда која подсећа на чајник, обично од месинга, која се загревала угљем и у којој је држана врела вода за приправљање чаја од есенције скуване у засебној посуди током читавог дана; *Спаска ворота*, света капија (ЂД, 279) – треба: капија Светог Спаса; Не, ја нећу да будем Рус. Кад не бих био Србин, све бих радије био, само не „Москаљ”. Немате појма колико ми је мрзак тај наметљиви сој! (ЛК, 111) – просечном српском читаоцу не може бити познато да је у питању пејоративан назив за Русе, пре свега за руске војнике, а у ужем смислу и за Московљане<sup>4</sup>, који је био у употреби у јужноруским крајевима, у украјинском и пољском језику.

У неким случајевима наши путописци предочавају обимније лингвокултуролошке коментаре за појаве из руске комуникационе културе које се Србима могу учинити чудним и свакако веома различитим од оних из матерње културе и језика:

(1) То ми је било необично у Русији, да се нико не зове презименом као код нас; него свако носи два имена, име крсно и име очино. Наше презиме долази само међу најинтимнијим познатима. А то је код нас необично. Како се састанеш са онима који хоће да те у свој круг приме, питају те: *как ваши фамилија*. Онда кажеш име, име очино и презиме. Тако н. пр. ја сам казао *Иван Јоакимовић Суботић*, јер ми је име Јован, а очино име Јоаким, и онда сам постао тим истим *Иван Јоакимовић*. Женска пак казала је своје име крсно, и крсно име свога оца, па си је онда морао ословити, н. пр. *Олимпија Гавриловић*. Сад узмите, да ту у мало повећем друштву које мушких које женских има по 10–20 особа. Ко ће та имена сва запамтити од нас, који у том не имасмо никаквог вежбања. (ЈС, 132)

(2) У путу од Москве до Тројице, упознах се с кнезом Владимиром Мешчерским. С њим бејаш у цркви Св. Сергија. Кад дође ред да целивамо њивот Светитељу, он понуди мене да целивам први. Ја се прекрстих, приклоних се, и целивах онако како сам целивао Светога Краља Првовенчаног, у Студеници; како сам целивао Св. Краља Милутина, у Софији, и Св. Цара Лазара, у Раваници. Свршивши целив, ја узмаох, да и он учини своје.

– Кончили ли? – упита кнез.

– Кончил, – одговорих ја.

<sup>4</sup>Иначе, у нашем корпусу срећемо архаизам *Москвићанин*, врло чест у употреби у 19. веку и у облику *Московитјанин* (Фасмер): са стране *Москвићана* (ЈС, 128), као и облик *Московац*: Неки *Московици* тврде... (ЈС, 145).

Онда он приђе и стаде крстити се и метанисати, па „бити главом” о патос црквени, и тек затим целива ћивот, па се измаче. Изашавши у порту, међу оне Русе у дрвеним опанцима, он ме узе питати:

- Јесте ли Ви одиста православан?
- Ја сам један од оних који се броје да су најправославнији у Србији, рекох му, смећећи се. А што ме питате?
- Та ето, видех не метанисасте пред Св. Сергијем.
- Ја сам се њему онако поклонио као Светоме српском Краљу! Боље не удем (МЂМ, 142)

(3) Непријатно утиче на странца путника што послужитељи за сваку послугу очекују да добију напојницу, а како у Русији ситнијег новца скоро и нема у промету, мора им се дати више него што би се хтело <...А. необично је за странца, што у Москви нема правих кафана; а тако је јамачно и у свој осталој Русији. Њих замењују посластичарнице, у којима се поред посланица може добити кафе, чаја и другог пића. Па колика разлика између наших кафана и тих руских кондитораја! Док се у првима већ рано ујутру може доручковати, отварају се московске посластичарнице тек после осам сахати пре подне. (ЂД, 282)

Текст (1), као што запажамо, експлицира начин обраћања по имену и патрониму, карактеристичан за *ви*-општење у руској култури, али са несхватањем грађења женских патронима (може се казати само *Олимпијада Гавриловна, Гаврилович* је мушки патроним). У тексту (2) објашњава се смисао и функција једног геста често коришћеног сакралној сфери – велике метаније – као елемента невербалног комуникационог понашања и нуди коментар о нехотичном оглушавању о традицију од стране припадника српске културе, који пред моштима не чини метанију, јер се тај гест, очигледно, крајем XIX века већ био изгубио, већ само целива ћивот. У тексту (3) налазимо обиље запажања везаних за вербалну и невербалну културу комуникације у угостиољским објектима, опет из визуре српског посматрача, са уочавањем разлика и њиховим коментаришањем.

Ипак, има и ситуација у којима је без одговарајућег коментара узуалне употребе неких културно маркираних лексема рецепција текста отежана или измењена. Рецимо, више наших путописаца, посебно учесници Етнографске изложбе и Словенског састанка из 1867. и 1871. – а те су манифестације носиле и наглашено панславистички карактер – имало је прилике да доживи аудијенцију код цара Александра II, али и да буду примљени код митрополита московског Филарета. У руској сакралној комуникацији уобичајено је да се за архијереја за живота, независно од тога да ли ће касније доћи до његове канонизације, употребљава титула *Святитель* (поред *Его / Ваше Высокопреосвященство, Его / Ваше Преосвященство*). Ову узуалну специфичност напи аутори не коментаришу, тако да, на пример, исказ: Кнез замоли све који пуше, да би погасили цигаре, и да једну рукавицу с руке скину, приступајући к *Святителю!* (МЂМ, 144), може изазвати недоумицу код читаоца – да ли је могуће да посетиоцима који приступају светим моштима треба скретати пажњу на гашење цигарета и скидање рукавице с десне руке, пошто се у српском језику архијереј титулише другачије (*Високопреосвештенство, Преосвештенство*, док је *Светитељ* само канонизовани архијереј).

На крају, рећи ћемо да наши путописци у свој текст инкорпорирају и руске реченице, најчешће када наводе дијалоге. Има и читавих пасуса на ру-



ском језику. Занимљиво је да се интертекст неки пут наводи руском графијом (нпр. ЈС, 139-140), неки пут српском (нпр. код истог аутора: *Давај води, Чево, Води давај, Нет с удар* (sic!) (125), *Со всем нет* (126). Најнеобичније су реплике на руском језику у којима су присутне грешке, махом проистекле из недовољног познавања руског фонетско-фонолошког система, као у примерима: Каже им се да смо ми „Серби” ... А Србљи, као синови православне цркве, били су сваком најмилији. „Ето Сјорби! Ето Сјорби!” зачу се са свих страна, а све се искупише око нас. Неће ниједна да чује немачки; неће да говори француски, све вичу говорите па сјорбски! Друго нам дакле не остане, него говорити српски, или натуцати по руски (ЈС, 129); или: А ви *сјорбски* поет? (ЈС, 129). Неки пут грешке у навођењу фоничне слике руских речи показују проблеме у рецепцији специфично руских фонетско-фонолошких појава, као што је изговор палатализованих сугласника са глајдом вокала *и*, рецимо: У *Пићеру* – тако зову Руски сељаци и народ град Петербург (ЈС, 129); Он исприча где је шта учио, под управом свога *Ѓадка* (ЈС, 140). Али у целини посматрано, језик путописа и мемоара из XIX века није хибридни, као што је то био случај у претходном столећу, тако да русизми – и они у ужем, и они у ширем смислу – у остварењима наших аутора углавном имају функцију дочаравања национално-културног колорита руске средине, приближавање нашем читаоцу појава и реалија везаних за ту средину и донекле стилогену функцију, односно постизање узвишеније тоналности излагања.

## ИЗВОРИ

Јовановић, Мирослав (прир.), *Срби о Русији и Русима: од Елизавете Петровне до Владимира Путина. Антологија*, Београд: Православни богословски факултет Универзитета: Институт за теолошка истраживања: Институт за новију историју Србије, 2011, 97–358.

## ЛИТЕРАТУРА

- Ајдуковић 1997:** Јован Ајдуковић, *Русизми у српскохрватским речницима: принципи адаптације, речник*, Београд: Фото Футура.
- Ајдуковић 1999:** Јован Ајдуковић, О дефиницији појма „русизам” на материјалу речника српског, македонског и бугарског језика, *Зборник Матице српске за славистику*, 56/57, 123–132.
- Јовановић 2010:** Miroslav Jovanović, Dve Rusije o dva dominantna diskursa Rusije u srpskoj javnosti, u: Ž. Petrović (prir.) *Odnosi Srbije i Rusije na početku XXI veka*. Beograd: ISAC Fond, 1–17.
- Јовановић 2011:** Мирослав Јовановић, О „две Русије” у српском друштву или Русија „за унутрашњу употребу”: слика Другог као идентитетско самоделинисање, у: М. Јовановић (прир.) *Срби о Русији и Русима: од*

*Елизавете Петровне до Владимира Путина. Антологија*, Београд: Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања, Институт за новију историју Србије, 11–42.

**Кончаревић 2019:** Ксенија Кончаревић, Руска култура у српској мемоаристици XVIII и XIX века, *Славистика*, 23/1, 213–222.

**Кончаревић 2021:** Ксенија Кончаревић, Москва и Петроград у српској мемоаристици XVIII и XIX века, у: А. Вранеш (уред.), *Сан о граду (IV)*. Зборник радова са научног скупа, 11. 9. 2020. Андрићград: Андрићев институт – Београд: Филолошки факултет, 7–26.

**Пипер 1999:** Предраг Пипер, Уз нове дефиниције русизма, *Зборник Матице српске за славистику*, 56/57, 129–133.

**Терзић 2003:** Богдан Терзић, Осврт на русизме у савременом српском књижевном језику, *Зборник Матице српске за славистику*, 64, 205–216.

Ксения Кончаревич

#### РУСИЗМЫ В ПУТЕВЫХ ЗАПИСКАХ СЕРБСКИХ АВТОРОВ XIX ВЕКА

##### Резюме

В работе рассматриваются наиболее характерные высказывания о России и русской культуре в путевых записках и воспоминаниях сербских авторов XIX века, конкретно, их лексичкий и лингвокультурогический план. В данных целях автором проанализированы произведения выдающихся культурных и политических деятелей из Сербии и сербских земель. Автор приходит к выводу, что в семантизации русизмов допущены разного рода погрешности, из которых наиболее частотны редукция информации, идентификационная инкультурация (отождествление с реалией из сербской культуры и быта, не представляющей адекват русской), расширение информации элементами значения, не присущими русской лексеме, а встречаются и примеры вполне ошибочной семантизации или неучета узуальных дистинктивных свойств русизмов, использованных в сербском тексте, по отношению к общепринятому сербскому узусу.

*Ключевые слова:* Русская культура, путевые записки и мемуаристика сербских авторов XIX века, лексический и лингвокультурогический план нарративов о России, русизмы в текстах XIX века.